

EOC
EUROASIAN
ONLINE
CONFERENCES

SPAIN CONFERENCE

**INTERNATIONAL CONFERENCE ON
SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND
INNOVATION**

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

doi digital object
identifier

eoconf.com - from 2024

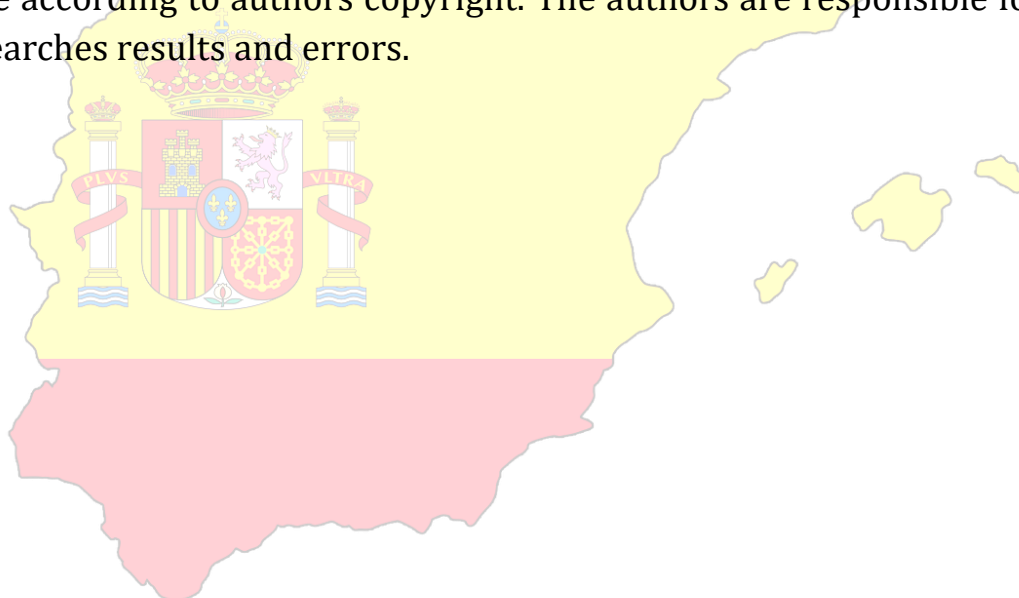

INTERNATIONAL CONFERENCE ON SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION: a collection scientific works of the International scientific conference – Madrid, Spain, 2025, Issue 4.

Languages of publication: Uzbek, English, Russian, German, Italian, Spanish,

The collection consists of scientific research of scientists, graduate students and students who took part in the International Scientific online conference «**INTERNATIONAL CONFERENCE ON SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION**». Which took place in Spain, 2025.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees. The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

MILLIY MADANIYATNING SISTEM TILSHUNOSLIKKA TA'SIRI

Raimnazarova Nasiba Xoliyarovna

TerDPI O'zbek tili va adabiyoti dotsenti, f.f.f.d. (PhD)

Abirova Sevinch

TerDPI 3-kurs talabasi

Annotatsiya: Til va madaniyat insoniyat sivilizatsiyasining eng muhim ijtimoiy hodisalaridan hisoblanadi. Har bir xalqning tili uning milliy madaniyatini, dunyoqarashini, urf-odatlarini va qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. Shu bois tilshunoslikda so'nggi yillarda madaniy komponentni o'rganishga alohida e'tibor berilmoqda. Ayniqsa, sistem (yoki tizimli) tilshunoslik yondashuvi tilni faqat grammatik tuzilma sifatida emas, balki milliy madaniyatning ifoda tizimi sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Kalit so'z: madaniyat, sistem tilshunoslik, til tizimi, milliy madaniyatning shakllanishi, madaniy tafakkur, amaliy metodik yo'nalish, yil tafakkuri, leksik birlik, maqollar, sath, ramzlar, madaniy tushunchalar, madaniy semantika.

Kirish: Milliy madaniyatning til tizimiga, ya'ni fonetika, leksika, semantika, grammatika va stilistikaga ta'siri masalasi bugungi kunda tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada milliy madaniyatning sistem tilshunoslikka ta'siri, uning ilmiy-nazariy asoslari hamda o'zbek tili misolida namoyon bo'lish xususiyatlari yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili: Sistem tilshunoslik XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab shakllangan yo'nalish bo'lib, u tilni o'zaro bog'langan elementlar majmuasi sifatida o'rganadi. F. de Sossyur, R. Yakobson, L. Yelmslev, N. Xomskiy kabi olimlar tilni tizim sifatida tahlil qilish zarurligini asoslab berganlar.

Til tizimi deganda undagi birliklarning (fonema, morfema, so'z, gap) o'zaro munosabati, ichki qonuniyatlari va funksional bog'liqligi tushuniladi. Bu yondashuv tilni yashovchan, dinamik va madaniyat bilan chambarchas bog'liq ijtimoiy tizim sifatida ko'rishga imkon beradi.

Milliy madaniyat esa tizim tilshunosligida asosiy kontekstual omil sifatida namoyon bo'ladi. Chunki har bir til o'z xalqining turmush tarzi, dunyoqarashi va qadriyat tizimidan oziqlanadi.

Muhokamalar va natijalar. Milliy madaniyat til tizimining shakllanishida, ayniqsa, leksik va semantik sathlarda muhim o'rin tutadi. Xalqning madaniy hayoti, tarixiy tajribasi, urf-odatlarini va e'tiqodi til orqali ifodalanadi.

Shu bois ko'plab so'zlar, frazeologizmlar, maqollar va matallar milliy madaniyat mahsulidir. Masalan, o'zbek tilida "non" so'zi nafaqat ovqat ma'nosini, balki muqaddaslik, rizq, baraka ramzini ham anglatadi. Bu tushuncha o'zbek xalqining madaniyatida nonni qadrlash, unga hurmat bilan qarash an'anasi bilan bog'liq. Yoki "ota yurt", "ona til", "ko'ngil ko'zi" kabi iboralar milliy mentalitet, hissiy dunyo va qadriyat tizimini ifodalaydi. Shu

tarzda madaniy tushunchalar tilning semantik tizimiga kirib boradi va u orqali xalq tafakkurining o'ziga xosligini namoyon qiladi.

O'zbek tili misolida madaniyatning tizimli ta'siri: O'zbek tili — turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, unda o'zbek xalqining qadimiy madaniy merosi, diniy e'tiqodi, urf-odatlar va dunyoqarashi mujassam. Til tizimining deyarli barcha sathlarida bu ta'sir yaqqol ko'rinadi:

a) Fonetika sathida: O'zbek tili fonetik tizimida yumshoqlik, musiqiylik, ohangdorlik madaniy nutq estetikasi bilan bog'liq. Masalan, so'zlashuv jarayonida intonatsiya va ohang orqali hurmat, muloyimlik yoki hazil ifodalanadi. Bu esa milliy madaniyatdagi odob, xushmuomalalik tamoyillarining til tizimiga singganini ko'rsatadi.

b) Leksik sathda: O'zbek tilida madaniyatga xos ko'plab leksik birliklar mavjud: “sadoqat”, “or-nomus”, “mehmondo'stlik”, “andisha” kabi tushunchalar xalq ruhiyatini ifodalaydi. Bu so'zlar boshqa tillarga to'liq tarjima qilib bo'lmaydigan, faqat o'z madaniy kontekstida ma'noga ega birliklardir.

c) Grammatik sathda: O'zbek tilidagi egalik qo'shimchalari (-im, -ing, -i) shaxsiylik va egalik hissini, ya'ni “meniki” degan madaniy o'zlikni ifodalaydi. Shuningdek, hurmatni bildiruvchi “sizlash” shaklining grammatik tizimda mustahkam o'rnashgani xalqning madaniy qadriyatlarini aks ettiradi.

d) Stilistik sathda: Madaniyat bilan bog'liq xalq og'zaki ijodi — maqollar, matallar, hikmatli so'zlar stilistik tizimning ajralmas qismidir. “El bilan bering, el sizni bilsin”, “Ko'p bilgan emas, ko'p ko'rgan biladi” kabi maqollar milliy dunyoqarashning til orqali ifodasidir.

Sistem tilshunoslikda madaniy semantikaning o'zni: Tilshunoslikda madaniy semantika — so'zlarning ma'nosiga madaniy omillar ta'sirini o'rganadi. Sistem yondashuvga ko'ra, til tizimidagi har bir birlik o'zining madaniy kontekstida yashaydi. Shu sababli, so'z ma'nosini faqat grammatik yoki semantik jihatdan emas, balki madaniy nuqtai nazardan ham tahlil qilish zarur. Masalan, “ko'ngil” so'zi o'zbek madaniyatida ruhiy markaz, hissiy dunyo va insoniylik ramzi hisoblanadi. Bu tushuncha boshqa tillarda to'liq ekvivalentga ega emas, chunki u o'zbek xalqining ma'naviy madaniyati bilan uzviy bog'liq.

Madaniy tafakkur va til tizimidagi konseptual maydonlar: Har bir til tizimida xalq tafakkurining eng muhim jihatlari maxsus konseptual maydonlar orqali ifodalanadi. “Konseptual maydon” deganda muayyan xalq tafakkurida markaziy o'rin tutuvchi, madaniyat va hayot tarziga asoslangan ma'no sohasi tushuniladi. Bu maydonlar til tizimining leksik, frazeologik va semantik qatlamlarida o'z ifodasini topadi. O'zbek tili misolida “ko'ngil”, “or-nomus”, “mehmondo'stlik”, “baraka”, “sadoqat” kabi konseptlar xalq ma'naviyatining tayanch nuqtalaridir. Bu so'zlar grammatik yoki semantik birlik sifatida emas, balki xalqning ma'naviy tajribasini aks ettiruvchi konseptlar sifatida tizimda

mavjud. Masalan, “ko’ngil” konsepti o’zbek tili tizimida turli grammatik shakllar, iboralar va maqollar orqali keng ifodalanadi:

“Ko’ngli to’q” – xotirjamlik va mamnunlikni bildiradi.

“Ko’ngli yaralangan” – ruhiy og’riqni anglatadi.

“Ko’ngil bergan”, “ko’ngli qolgan” – sevgi yoki ishonch hissiyotlarini ifodalaydi. Demak, “ko’ngil” tildagi bir so’z emas, balki o’zbek xalqining ruhiy madaniyatida chuqur ildiz otgan konseptual maydondir. Tilshunoslikdagi sistem yondashuv ana shunday konseptlarni tildagi o’zaro aloqalar orqali o’rganadi. Shunday qilib, milliy madaniyat tildagi konseptual tizimlarni shakllantiruvchi asosiy manbadir.

Sistem tilshunoslik va madaniyataro kommunikatsiya:

-Globalizatsiya sharoitida tillar o’rtasidagi aloqa, tarjima va madaniyatlararo muloqot jarayoni jadallashdi. Shu bois sistem tilshunoslik nafaqat ichki til tizimini, balki tillararo madaniy o’zaro ta’sirni ham tahlil qiladi.

-Madaniyataro kommunikatsiyada eng katta muammo — madaniy ma’no yo’qolishi. Bu, ayniqsa, milliy konseptlarni boshqa tilda ifodalashda seziladi. Masalan, “andisha” so’zi ingliz tiliga “shyness” yoki “hesitation” tarzida tarjima qilinadi, ammo u o’zbek madaniyatidagi ijtimoiy mas’uliyat va hurmat hissini to’liq aks ettira olmaydi.

-Sistem tilshunoslik nuqtai nazaridan, bunday so’zlar madaniy yadro (cultural core) deb ataladi — ya’ni xalqning ijtimoiy ongini ifodalovchi, o’zgarmas semantik markazlardir.

-Bu jihatdan o’zbek tilining madaniy tizimi bilan ingliz, rus, fransuz tillarini qiyosiy o’rganish nafaqat lingvistik, balki sotsiokulturologik ahamiyatga ega. Chunki til tizimlari o’zaro ta’sirda bo’lgan holda, milliy madaniyatlarning global muvozanatini ham belgilaydi.

Sistem yondashuvning o’zbek tilshunosligidagi istiqbollari: Bugungi kunda o’zbek tilshunosligida sistem yondashuv asosida madaniyatni o’rganish kengaymoqda. Til tizimini xalq og’zaki ijodi, qadimiy matnlar, zamonaviy adabiyot va ommaviy nutq bilan bog’liq holda tahlil qilish orqali yangi ilmiy natijalarga erishilmoqda.

Asosiy istiqbollar quyidagilardan iborat:

1. Konseptual tahlil metodlarini rivojlantirish: O’zbek xalqining milliy konseptlarini tizimli ravishda o’rganish — til va madaniyat o’rtasidagi bog’liqlikni chuqurroq anglashga imkon beradi.

2. Madaniy semantika bazasini yaratish: O’zbek tilida madaniy ma’noga ega so’z va iboralarni elektron lug’at shaklida to’plash, ularni tahlil qilish kelajakdagi ilmiy ishlanmalar uchun muhim manba bo’ladi.

3. Madaniyataro tarjima tahlillari: Milliy ma’nolarni boshqa tillarda ifodalash strategiyalarini ishlab chiqish — o’zbek tilining xalqaro nufuzini oshiradi.

4. Ta'lim tizimida integratsiya: Ona tili ta'limida madaniy semantika va sistem yondashuv asosida metodik qo'llanmalar yaratish o'quvchilarda til va madaniyat birligini anglashni kuchaytiradi.

Milliy madaniyat va sistem tilshunoslik o'rtasidagi o'zaro ta'sir — tilshunoslik fanining yangi bosqichiga yo'l ochmoqda. Til endi faqat grammatik strukturani emas, balki xalqning ma'naviy olamini ifodalovchi tirik tizim sifatida ko'rilmogda. O'zbek tili bu jihatdan o'zining boy leksik zaxirasi, obrazli ifoda vositalari va ma'naviy qadriyatlarni mujassam etgan madaniy tizimi bilan ajralib turadi. Shuning uchun milliy madaniyatni sistem tilshunoslik asosida o'rganish — nafaqat ilmiy zarurat, balki ma'naviy ehtiyojdir. Tilni o'rganish — xalqni anglashdir; madaniyatni tahlil qilish esa, o'sha xalqning ruhini his etishdir. Shu bois tilshunoslikda milliy madaniyatni chuqur o'rganish har qanday jamiyatning intellektual va ma'naviy yuksalishiga xizmat qiladi.

Milliy madaniyat va til tafakkurining uzviyligi:

-Til xalq tafakkurining oynasi hisoblanadi. Til tizimida xalqning asrlar davomida shakllangan hayot tarzi, urf-odatlar, diniy e'tiqodi va axloqiy qarashlari ifodalanadi. Shu ma'noda, milliy tafakkur — bu til orqali voqelikka beriladigan o'ziga xos madaniy talqin.

-O'zbek xalqining tafakkurida "odam" tushunchasi nafaqat biologik mavjudot, balki ma'naviy-axloqiy shaxs sifatida qaraladi. Til tizimida bu qarash quyidagi so'z va iboralarda ifodalangan:

-“insoniylik”, “or-nomus”, “vijdon”, “ko'ngil” — axloqiy mezonlar;

-“mehr-oqibat”, “sadoqat”, “andisha” — ijtimoiy-madaniy qadriyatlar;

-“sabru qanoat”, “baraka”, “halollik” — diniy-ma'naviy fazilatlar. Bu so'zlarning barchasi grammatik jihatdan oddiy otlar bo'lishiga qaramay, ularning madaniy ma'nosi juda chuqurdir. Har biri xalq tafakkuridagi qadimiy konseptual tizimning bir bo'lagidir. Demak, til tizimidagi birliklarni tahlil qilishda ularning madaniy ildizlarini hisobga olmaslik mumkin emas. Sistem tilshunoslik bu o'zaro bog'liqlikni ilmiy asosda tahlil qilish imkonini beradi.

Til tizimi va madaniyatda ramzlar (simvollar) tizimi: Har bir madaniyatda ramzlar muhim o'rin tutadi. Ramzlar xalqning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini ifoda etuvchi belgilar bo'lib, ular til orqali yashaydi va avloddan-avlodga o'tadi.

O'zbek tilida ramzlar tizimi keng tarqalgan:

“Oq rang” – poklik, ezgulik, halollik belgisi;

“Qora rang” – g'am, yo'qotish, jiddiylik ramzi;

“Non” – hayot, baraka, mehr ramzi;

“Ko'ngil” – inson qalbi, ruhiy markaz timsoli;

“Ona” – vatan, mehr va himoya ramzi. Sistem tilshunoslikda bu ramzlar semantik maydonlar tizimi sifatida tahlil qilinadi. Ya'ni, ularning ma'nosi til tizimidagi boshqa birliklar bilan o'zaro aloqada shakllanadi. Masalan, “ona”

soʻzi grammatik jihatdan oddiy ot boʻlsa-da, madaniy tizimda u “ona til”, “ona yurt”, “ona zamin” kabi ramziy ifodalar orqali keng semantik maydonga ega boʻladi. Bu hodisa tilning madaniy metaforik tizimini shakllantiradi.

Madaniyat va til oʻrganish metodikasida sistem yondashuvning amaliy ahamiyati:

Tilni oʻrganish jarayonida faqat grammatik qoidalarni emas, balki uning madaniy mazmunini ham oʻrgatish zarur. Chunki tilni tushunish — bu madaniyatni tushunishdir.

Sistem tilshunoslik bu borada amaliy metodik yoʻnalish sifatida ham muhim oʻrin tutadi. Quyidagi yoʻnalishlar taʼlimda samarali natija beradi:

1. Til va madaniyat integratsiyasi asosida darsliklar yaratish: Ona tili darslarida har bir soʻzning madaniy maʼnosiga eʼtibor berish, maqol va matallarni tahlil qilish oʻquvchilarda madaniy tafakkurni rivojlantiradi.

2. Til tizimini milliy qadriyatlar bilan bogʻlab oʻqitish: Masalan, “mehmondoʻstlik”, “andisha”, “koʻngil” kabi soʻzlarning grammatik shakllarini oʻrgatish bilan birga ularning madaniy mazmunini ham ochish.

3. Til oʻrganishda konseptual xaritalar metodidan foydalanish: Har bir konsept (masalan, “mehr”, “baraka”) atrofida shakllangan soʻz va iboralarni tahlil qilish orqali oʻquvchi tildagi madaniy tizimni yaxlit tushunadi.

4. Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirish: Boshqa tillarni oʻrganishda oʻz milliy tilining madaniy xususiyatlarini bilish oʻquvchiga madaniy identifikatsiyani saqlab qolish imkonini beradi.

Milliy madaniyat va til oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlik — bu xalqning ruhiy dunyosi va tafakkurini saqlab turuvchi poydevordir. Sistem tilshunoslik bu bogʻliqlikni ilmiy asosda tahlil qiluvchi metodologik yoʻnalish boʻlib, u tilni faqat aloqa vositasi emas, balki madaniy tizim sifatida talqin qiladi. Oʻzbek tilining misolida koʻrish mumkinki, har bir grammatik shakl, fonetik ohang, soʻz va ibora xalqning maʼnaviy dunyosini, tarixiy tajribasini va axloqiy qadriyatlarini oʻzida mujassam etgan. Shu sababli, tilni oʻrganish — bu milliy madaniyatni anglash, oʻzligini saqlash, va yangi avlodga ruhiy merosni yetkazish demakdir. Tilshunoslikdagi sistem yondashuvni milliy madaniyat asosida rivojlantirish, nafaqat ilm-fan uchun, balki taʼlim, madaniyat, va jamiyat taraqqiyoti uchun ham strategik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Milliy madaniyat va sistem tilshunoslik oʻzaro chambarchas bogʻlangan sohalaridir. Har bir til milliy madaniyatning mahsuli boʻlib, uning fonetik, leksik, grammatik va stilistik tizimida xalqning qadriyatlari, dunyoqarashi va mentaliteti aks etadi. Sistem tilshunoslik tilni tirik, dinamik ijtimoiy tizim sifatida oʻrganish imkonini bergani bois, u milliy madaniyatni tahlil qilishda samarali ilmiy metod hisoblanadi. Oʻzbek tili misolida esa bu taʼsir ayniqsa yorqin — xalq ruhiyati, eʼtiqodi, odob-axloqi va hayot tarzi tilning har bir qatlamida oʻz aksini topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. De Sossyur F. Umumiy tilshunoslik kursi. – Toshkent: Fan, 2005.
2. Yelmslev L. Til nazariyasi asoslari. – Moskva: Nauka, 1983.
3. Mahmudov N., Rasulov R. Til va madaniyat. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
4. Bozorov O. Til tizimi va milliy tafakkur. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
5. Mirzaahmedov A. O'zbek tili va madaniy meros. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.

